

Частина 2

СУЧАСНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО НА ВОЛИНІ

УДК 821.161.2(092)Пчілка+821.161.2–91.09

Тетяна Данилюк-Терещук

МЕМУАРИ ПРО ОЛЕНУ ПЧІЛКУ ЯК ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНЕ ДЖЕРЕЛО

У статті розглянуто спогади про Олену Пчілку. Крізь призму сприйняття мемуаристів осмислено її життєвий шлях. Доведено, що спогади увиразнюють біографію Олени Пчілки, письменниці та громадської діячки.

Ключові слова: спогади, мемуари, біографія, родина, сучасники, історія.

Данилюк-Терещук Тетяна. Мемуары об Олене Пчилке как историко-литературном источнике. В статье рассмотрены воспоминания об Олене Пчилке. Сквозь призму восприятия мемуаристов осмыслен её жизненный путь. Предоставляются доказательства того, что воспоминания подчёркивают биографию Олены Пчилки, писательницы и общественной деятельницы.

Ключевые слова: воспоминания, мемуары, биография, семья, современники, история.

Danylyuk-Tereshchuk Tetiana. Memoirs About Olena Pchilka as a Historical and Literary Source. In the article are considered remembrances about Olena Pchilka. Through the prism of perception of memorialists is analyzed her course of life. It is proved that remembrances underline biography of a writer and a civil activist Olena Pchilka.

Key words: remembrances, memoirs, biography, family, contemporaries, history.

Постановка наукової проблеми та її значення. В останні десятиліття в національному літературознавстві посилився інтерес до мемуаристики Олени Пчілки. Варіанти її автобіографії друкують М. Гуць [14], В. Іскорко-Гнатенко [2], Л. Мірошніченко та А. Ріпенко [20], Н. Стащенко [26]. До листування письменниці звертаються С. Кочерга [10], О. Кривенко [4]. Спогади публікують Г. Аврахов [18], Н. Вишневська [17], А. Костенко [25], П. Пилипчук [19]. Проте й досі не зібрані, розпорошені по сторінках збірників і періодики спогади про Олену Пчілку. Хоча ідея систематизації таких джерел давно ініційована публікаціями О. Ошуркевича [21], В. Покальчука [25],

Т. Скрипки [5]. Дослідники зверталися до споминів про письменницю в контексті документалістики про Лесю Українку та родину Косачів. Перед нами стоїть **завдання** – розглянути мемуаристику про Олену Пчілку. Унікальний матеріал для таких спостережень містять спогади О. Косач-Кривинюк [3; 6], І. Косач-Борисової [5], С. Русової [22; 23], Ю. Тищенка (Сірого) [27], М. Славінського [24], П. Одарченка [15], а також свідчення волинських селян, занотовані у 60–70-х рр. ХХ ст. В. Покальчуком [25], О. Ошуркевичем [21]. Відразу зауважимо, що всі джерела різні за обсягом і повнотою інформації. Одні послідовно відтворюють певні періоди життя О. Драгоманової-Косач, інші мають епізодичний характер, акцентують на окремих подіях і фактах. Об'єднані ідеєю осмислення феномену Олени Пчілки, вони стануть важливими складниками в написанні її повної біографії, яка, за словами О. Забужко «могла б замінити собою цілий посібник з історії української культури останньої чверти ХІХ – початку ХХ ст.» [1, 427].

Мета статті – систематизація та дослідження мемуарів про Олену Пчілку.

Об'єктом дослідження в пропонованій статті є лише частина документальних свідчень про письменницю, а саме спогади О. Косач-Кривинюк, І. Косач-Борисової, С. Русової, Ю. Тищенка (Сірого).

Предмет дослідження – особливості сприйняття сучасниками феномену Олени Пчілки – матері, письменниці, фольклориста, видавця, громадської діячки.

Наукова новизна. Уперше систематизовано та проаналізовано мемуари про Олену Пчілку.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. На нашу думку, найкраще збагнути сприйняття О. Драгоманової-Косач її сучасниками можна крізь призму кожної людини, яка стала мемуаристом стосовно письменниці. Визначаючи авторську індивідуальність як провідну характерну особливість мемуарних джерел, І. Войцехівська наголошує на необхідності їхньої аналітичної критики, яка включає п'ять етапів:

- 1) з'ясування авторства джерела;
- 2) спонукальних мотивів створення мемуарного джерела;
- 3) часу й місця створення спогадів;
- 4) визначення форми написання спогадів (щоденники, спогади (або мемуарна оповідь), автобіографічні записки, літературний запис);
- 5) визначення повноти та достовірності джерела [12, 363].

Орієнтуючись на такі критерії, звернемося до спогадів О. Косач-Кривинюк [3; 6] та І. Косач-Борисової [5]. Адже їхні свідчення – це виняткове знання історії власного роду, традиції династичного виховання, що передавалися від покоління до покоління. Безперечно, що формувала й плекала ці знання саме Олена Пчілка. У її спогадах про батьків, брата М. Драгоманова, чоловіка П. Косача, доньку Лесю Українку чи не вперше об'єднано фрагменти генеалогічних, біографічних, джерелознавчих, архівних матеріалів довкола вивчення родинної історії Драгоманових-Косачів. Династичний погляд на біографію роду успадкують і її діти, пишучи спогади про матір. Перші родинні мемуари «Мати Лесі Українки (З моїх споминів)» [5] та «Звягельський період Лесиноного життя» [3] О. Косач-Кривинюк, написані в 1930-х роках, оскільки саме в цей період Ольга Петрівна розпочала роботу над «Хронологією життя і творчості Лесі Українки» [3, 19]. Працюючи над літописом своєї сестри Лесі Українки, вона записувала спомини родичів і знайомих, упорядковувала родинне листування й фотографії, розшукувала джерела, що зберігалися поза межами сімейного архіву, і, головне, супроводжувала все це власними коментарями. Своєрідний план-проспект майбутньої «Хронології» О. Косач-Кривинюк подає в одному з листів до М. Деркач: «Побудувала я її так. Ні, перше, як вона зветься: “Хронологія життя і творчості Лесі Українки”. Починаю її аж із XVII століття, тобто з того часу, з якого маю дані про Лесиних предків з Косачівського і Драгоманівського боку. На кожен рік навожу спочатку факти, далі йдуть «підстави» (перелік різних документів, на підставі яких я ті факти тверджу) і нарешті (з того часу, коли Леся почала писати) перелік того, що в тім році написано й надруковано з Лесиних творів. Це фактична, оперта на документах частина “Хронології” кожного року. А крім того, до дуже багатьох років додаю свої спомини (чи то про факти, чи то про розповіді), уваги, пояснення, розшифрування і т. д. До “Хронології” думаю додати скільки більших споминів, а саме: “Звягельський період Лесиноного життя” (це спомини про Лесині та інших родичів розповіді); “Луцький період”; “Київський період”; зими 1881–82 і 1882–83 років; “Колодяжне”; “Лесин батько”; “Лесина мати”. Як бачите, розміри цієї роботи такі, що можна зрозуміти мій страх перед тим, що я, маючи вже 65½ років, і багато гризоти, не доведу її до кінця» [9, 108–109]. Така розлога цитата, як і сама «Хронологія...» переконують, що О. Косач-Кривинюк удалося не лише подати й

прокоментувати достовірні факти із життя Лесі Українки, а й продовжити традицію династичного підходу до історії родини Косачів. Особливу увагу Ольга Петрівна акцентує на постатях батьків. Завдяки її спогадам маємо унікальний портрет П. А. Косача, який був не лише «ідеально дбайливий, уважний та добрий» до своєї родини, а й «був одважніший за багатьох українців, своїх сучасників. [...] був приятелем усієї української літератури й культури взагалі» [3, 886–887].

На матір, як найавторитетніше джерело, покликається Ольга Петрівна, уточнюючи чимало подій із дитинства та юності Л. Косач. Спомин «Звягельський період Лесиноного життя» О. Косач-Кривинюк розкриває історію взаємин в родині, безперечний вплив матері на старшу доньку: «Мати – ні, це занадто велика фігура, занадто складна, занадто значна її роля і її місце в житті не лише всіх нас, особливо ж Лесі, а в цілому українському житті і не з моєю кебетою писати про неї в цілому об'ємі її значення для української культури. Скажу лише, що розумніших за неї людей я знала мало, а, може, й зовсім не знала. Були у її вдачі прекрасні риси, але були й такі, що дуже болуче вражали близьких людей, в першу чергу її дітей. А тому і хорошими й злими рисами вона поклала великий карб на Лесі, але все ж хороші риси переважали. У всякім разі, Леся безмірно любила її і дуже високо цінувала все своє життя аж до смерті, хоч не раз умлівала од болю, що його завдавала їй мати. В своїх споминах напишу про неї лише як про наше мало не божество – “маму”» [3, 36–37]. Таке щире бажання цілком зрозуміле, адже йдеться про найріднішу людину. Більше того, в словах мемуаристки вчуваються й думки старших Косачівських дітей – Михайла та Лесі. Вони неодноразово звірялися мамі у своїй любові й повазі. «Коли я став тим, чим єсть, коли в мені є що-небудь доброго, – писав Михайло Косач, – то се дякуючи Тобі, мамочко» [6, 85]. Суголосні слова й у листі Лесі Українки: «...за ціле життя твоє мало платити «кількома стрічками листа», за нього мало цілого мого життя – я б віддала своє життя без жалю ради тебе» [7, 194–195].

О. Косач-Кривинюк наголошує, що мати була для дітей прикладом наполегливої праці, вони «любувалися своїм божеством – матір'ю; коли мама складала свої перші книжечки, вимальовувала свої узорі» [3, 43]. У цих словах зримо постає Олена Пчілка – мати, якій «в дітей хотілося перелити свою душу й думки» [6, 85].

На жаль, О. Косач-Кривинюк так і не встигла вповні написати спогади, хоча матеріали до них збирала впродовж багатьох років. Про

це свідчить початок мемуарів «Мати Лесі Українки (З моїх споминів)». Машинопис, зроблений О. Косач-Кривинюк, довгі роки зберігався в архіві І. Косач-Борисової [5, 31–32]. У деяких фрагментах ця частинка спогадів повторює подане в «Хронології...». Можливо, за інших життєвих обставин О. Косач-Кривинюк обов'язково завершила б свій задум. Оцінюючи зроблене нею, В. Міяковський зауважував, що «можна лише пошкодувати, що цього не сталося, бо ми мали б джерело для з'ясування дуже важливого питання про впливи Олени Пчілки на Лесю Українку, як рівночасно мали б любовно розкритий духовний образ самої Олени Пчілки» [13, 437].

Працю О. Косач-Кривинюк продовжила І. Косач-Борисова. Вона, живучи на чужині, упродовж багатьох років берегла родинний архів, писала спогади. Її матеріали й коментарі стали основою відтворення Косачівської садиби в Колодяжному, квартири Косачів у Києві. Пишучи про матір, Ізидора Петрівна з особливою любов'ю та ніжністю, згадує найменші деталі та епізоди її життя. Авторка спогадів чітко визначає завдання: «Я маю подати біографам Олени Пчілки відомості про останні роки життя, бо увесь цей час я або разом з матір'ю жила, або дуже часто наїздила одвідувати її» [5, 193]. Ті «роки життя» для О. П. Драгоманової-Косач були не простими. Їй судилося пережити смерть найдорожчих – сина, чоловіка, старшої доньки; побачити, як нищить радянська система все те, що вона плекала впродовж своєї багатолітньої праці; вистояти перед арештами за «націоналізм» і навіть «іронізувати» серпневої ночі 1929 р., коли до неї, хворої, що «без сторонньої помочі не могла обходитися», прийшли з ордером на арешт [5, 204]. Попри все це, Олена Пчілка «знайшла в собі сили жити й працювати для загалу до кінця свого життя» [5, 213].

Увиразнюючи факти з життя Олени Пчілки, І. Косач-Борисова, як і О. Косач-Кривинюк, прагне відтворити атмосферу родини. Де б не жили Косачі, завжди довкола них збиралося цікаве товариство. «Волинськими Афінами» стало Колодяжне, а Зелений Гай на Полтавщині перетворився на культурний осередок, де Косачі збирали своїх друзів аж до 1918 р. У цей мальовничий куточок на Полтавщині до них приїжджали О. Кобилянська, І. Труш, Ф. Красицький, Л. Жебуньов, С. Мержинський та ін. Про історію «маминого хутора» І. Косач-Борисова згадує: «Олена Пчілка завжди, коли щось уважала за потрібне і зважила робити (чи то в громадських справах, чи в справах інтересів родини), то відповідно до своєї енергійної вдачі одразу й

бралася за здійснення свого наміру і працювала ретельно, напосідливо, не шкодуючи ані часу свого й енергії, ані коштів. Так і цього разу – купивши урочище Голубівщину, мама назвала його хутір Зелений Гай (так і в урядових інстанціях, на пошті і т. д. вже ця посілість стала зватися) і заходилася над плануванням будівництва і взагалі перетворенням цього, так би мовити, «незайманого» терену на чудову людську оселю» [5, 177].

Особливу увагу зосереджує І. Косач-Борисова на родинному вихованні: «Олена Пчілка до своїх матерніх обов'язків ставилася дуже уважно. Дуже любила всіх своїх дітей, дуже пестила, ніколи не карала (у нас в родині дітей не били ніколи ні тато, ні мама) і в стосунках з дітьми ніколи від своїх свободолюбних, національних принципів не відступалися, і ми слухалися батьків не зі страху перед карою, а з любови до них та з переконливости їхнього слова» [5, 211]. Отже, мемуари Ольги Косач-Кривинюк та Ізидори Косач-Борисової розкривають атмосферу родинного середовища Косачів, засвідчують традиції виховання та взаємоповаги, містять важливі коментарі про ті чи інші події як особистого, так і суспільного характеру.

Дослідники поділяють мемуари на два види: мемуари-автобіографії та мемуари – «сучасні історії» [11, 135]. Проміжок часу між створенням і публікацією мемуарів залежить від різних причин: особистої зацікавленості автора, сприятливих або ні суспільних умов, цензурної заборони, потреби в таких текстах й ін.

Серед мемуарів про Олену Пчілку окрему групу становлять спогади її сучасників – Софії Русової та Юрія Тищенка (Сірого). Зауважимо, що кожен мемуарний текст, спеціальний (розділ «Олена Пчілка» у Ю. Тищенка) чи такий, що становить фрагмент іншого (спогади С. Русової), є особливо важливим, оскільки стосується видатної особистості, виступає обдуманим відтворенням минулого життя, пропущеним через знання його найближчих і віддалених наслідків. Спробуємо з'ясувати, як сприймали сучасники Олену Пчілку, якою вона бачилася їм із відстані пережитого й у контексті суспільного життя другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Серед джерел, що висвітлюють історію української інтелігенції цього періоду, особливе місце займають мемуари Софії Русової. Про цінність її документальних свідчень можемо судити вже з огляду на те, що вперше їх публікує М. Грушевський у науковому збірнику «За сто літ» у 1928 р. Майже через десятиліття «Мої спомини» С. Русової

вийшли у Львові в 1937 р. Цілісний текст мемуарів С. Русової, що остаточно датується 15 серпня 1927 р. з присвятою «Моїм дітям», з'явився в Києві 2004 р. [23]. Пишучи мемуари на чужині, С. Русова зважувала кожне своє слово, бо усвідомлювала, що «тільки свідомість якоїсь «культурної праці для України» може дати сили перебути цей жахливий період. І от серед цих обставин я гадаю, що мої спомини за майже 50-літній період життя українського громадянства допоможуть декому ліпше зрозуміти і хиби й заслуги наші в справі визволення України» [23, 10].

Розповідаючи про своє життя, авторка спогадів удається до осмислення певних історичних обставин і характеристики тих людей, з якими їй довелося зустрітися. Адже становлення її громадянського світогляду відбулося в товаристві «Київської Громади» під впливом майбутнього чоловіка О. Русова та його приятелів-однодумців: М. Старицького, М. Лисенка, П. Житецького, Хв. Вовка, М. Драгоманова. «Вони, – наголошувала С. Русова, – розбудили у мені любов до нашого народу, яка вже ніколи не покидала мого серця і кермувала всіма моїми політичними виступами, всією моєю працею довгі літа» [23, 46]. Саме в цьому товаристві відбулася перша зустріч С. Ліндфорс (майбутньої Русової. – *Т. Д.*) з О. Драгомановою. На погляд шістнадцятилітньої Софії, сестра М. Драгоманова, що часто з'являлася в товаристві разом із братом та його дружиною, «була дуже гарна. Це була горда й пишна панночка, якої ми трохи боялись, вона завше мовчки слухала жарти брата, але й сама іноді вміла вставити дуже влучне слівце. Обидві ці пані (ідеться про Ольгу Драгоманову й Людмилу Драгоманову, дружину М. Драгоманова. – *Т. Д.*) завше ходили в чудових українських убраннях. Ми чули, що сестра Драгоманова була вже заручена з волинським мировим посередником Петром Косачем. Але цей Косач мав таку скромну зверхність, був такої тихої вдачі, що трудно було уявити собі, що могло з'єднати цю горду панночку з цим простим невидатним чоловіком. Але пізніше я оцінила пана Косача. Це була людина така певна в своїх переконаннях, така прямолінійна й шляхетна в своїй громадській поведінці, така добра до людей, що мені стало зрозумілим, що розумна молода Драгоманівна зуміла оцінити цю людину» [23, 43].

Попри суб'єктивність, як одну із характеристик мемуарного жанру, цей текст має виняткове значення. Адже він чи не єдиний фрагмент, у якому йдеться про молоді роки О. Драгоманової, фактично про роки становлення її світогляду та громадської позиції.

Життєві дороги О. Косач і С. Русової неодноразово перехрещувалися: обидві займалися видавничою справою, писали твори для дітей, висловлювали свої міркування про національну освіту й виховання та ін. С. Русова бачила Олену Пчілку в різні періоди її життя. «Коли згадуєш Ольгу Петрівну, – писала Софія Федорівна у своїх літературних нарисах про видатних українок, – то все стає в уяві гарна постать з прекрасними очима, тісно затисненими устами й виразом твердої непохитної волі та ясного розуму. Розум і воля справді виявились в усій її діяльності, кермували усім її особистим і громадянським життям: вона не знала компромісу, мала певні переконання і велику мужність, щоб ясно й рішуче висловлювати» [22, 50]. С. Русова відзначає дивовижну відданість О. Драгоманової-Косач українській національній ідеї: «Ніколи за ціле життя вона ні на крок не відступила від своїх переконань» [22, 43]. Особливу повагу й захоплення в мемуаристки викликає Олена Пчілка як «завзята українка, яка своє українство виявляла не лише в патріотичних словах, а провадила його активно в родинному життю і в громадянстві. Дітей своїх виплекала в родині на українській культурі» [22, 43].

Варто згадати педагогічні ідеї самої С. Русової. На її думку, моральне виховання дітей може бути ефективним лише тоді, коли воно має цілеспрямований характер і здійснюється планомірно, починаючи з наймолодшого віку, ґрунтуючись на національній основі. Родина Косачів сповідувала саме такі цінності, бо за спогадами О. Косач-Кривинюк, «батьки добирали нам хороше читання, хороші забавки, намагалися защепити нам і словом, і прикладом людяне ставлення, привчали до якогось путнього заняття, до роботи, витолковували всі життєві явища по ширості, як самі їх знали й розуміли [3, 41].

На жаль, мемуари С. Русової про Олену Пчілку містять пропуски. Можливо, авторка планувала їх доопрацювати. До такої думки спонукає нарис С. Русової «Олена Пчілка (Ольга Петрівна Косачева – 1849–1930), що увійшов до книги «Наші визначні жінки» (Вінніпег, 1945). Міркуючи про роль і значення Олени Пчілки в громадському житті, С. Русова визнає: «Ми не оцінювали її мужности в виразі своїх переконань і суцільности тих її переконань. Між нею і мною ніколи не було і не могло бути тої інтимности, яка єднала її з Старицькими й Лисенками. Вона не прощала мені моїх міжнародніх зв'язків і симпатій, та московської мови, що я часто вживала. Я не погоджувалася з думками, що панували в її пресовому органі «Рідний край». Але суд

історії, історії усіх страждань українського народу виявив правдиву правоту її «шовінізму», її впертої прямолінійности» [22, 50–51]. Отже, мемуарні свідчення С. Русової про Олену Пчілку містять важливі коментарі очевидця про ті чи інші події як особистого, так і суспільного характеру.

Спогади Юрія Тищенка «З моїх зустрічей», написані на еміграції в 1940-х рр. у Ганновері й надруковані в «Літературно-науковому збірнику» впродовж 1946–1947 рр., сучасні дослідники вважають «унікальним з історичного погляду документом із майстерним вкрапленням художніх спостережень та узагальнень» [27, 130]. Біографічні подробиці цієї праці пов'язують в одне ціле реалії життя України початку ХХ ст., адже автор спогадів – видавець, книгар, публіцист, письменник, журналіст.

Ю. П. Тищенко, закінчивши 1901 р. вчительську семінарію, працював у Криворіжжі. Стрімкий перебіг політичних подій 1905 р. кардинально вплинув на формування його світоглядних орієнтирів. Він стає членом Української соціал-демократичної робітничої партії й долучається до національно-визвольного руху. Як політично неблагонадійного Ю. Тищенка арештовують того ж року. Випадок рятує його від заслання й каторги, під час виїзної сесії військового суду в Катеринославі Ю. Тищенку вдається вийти із судової зали непоміченим [27, 133]. Так почалася нелегальна доба в житті Ю. Тищенка. За підтримки Б. Грінченка, С. Єфремова й особливо М. Грушевського, він опиняється в Києві під іменем австрійського підданого Павла Лаврова. Із 1907 р. й до кінця 1913 р. працює в київській редакції «Літературно-наукового вістника». Згодом сфера діяльності Ю. Тищенка розширюється. Він опікується впровадженням газети «Слово» (із 1911 р. «Засів»), виданнями Українсько-руської видавничої спілки та Українського наукового товариства в Києві, організацією діяльності української книгарні та її філій у різних місцях, починає свою літературну діяльність. На цей час і припадає його знайомство з Оленою Пчілкою. «Перша моя зустріч із Ольгою Петрівною Косач відбулася за дещо особливих обставин. Не пригадую навіть, чи саме тоді ми й познайомились, але сцену, свідком якої довелося бути, пам'ять моя зберегла дуже добре...», – так згадує Ю. Тищенко про одне із засідань Київського наукового товариства, що відбулося 1908 р. [27, 87]. Там він уперше побачив рішучу, безкомпромісну Олену Пчілку, яка сміливо відстоювала власну думку, була переконана, що «служити вірою

й правдою» треба лише своєму народові, а тим, хто водночас служив українській і російській справі, вона просто не вірила. «Взагалі, – коментує цю зустріч Ю. Тищенко, – щодо політичного світогляду, то Олена Пчілка твердо обстоювала позиції самостійної і ні від кого не залежної України, що тоді вважалося майже єрессю» [27, 89].

Для молодого редактора й видавця цінним був досвід О. П. Косач. У часі їхнього знайомства Олена Пчілка опікувалася журналами «Рідний край» і «Молода Україна», а Ю. Тищенко виступав як письменник під псевдонімом Юрій Сірий. Про свої зустрічі в редакції «Рідного краю», що розмістилася в помешканні Олени Пчілки, він згадує: «Мої відвідини здивували редакторку. Вона, мабуть, не сподівалася, що до неї завітає представник такого журналу, як «Літературно-науковий вістник». Обмінявшись звичайними чемностями, перейшли ми на розмову, що стосувалася безпосередньо видавничих справ. Розмовляти було дуже цікаво. Великий життєвий досвід, широке знання, як нашої, так і чужої літератури, загальна освіченість, а, головне, глибока переконаність у тому, що Олена Пчілка боронить, захоплювали слухача. Під час розмови її лице, похиле віком, здавалося молодим, а темно-сині зі сталевим полиском очі світилися ясним промінням. Олена Пчілка, як мені здавалось, була зі мною дуже відвертою. Висловлюючи свою думку про завдання «Рідного краю», вона не ховалася з тим, що багато української інтелігенції ставиться до напрямку її тижневика негативно. Але з обраного шляху сходити вона не збирається, бо вважає його правильним» [27, 89].

Поєднували Ю. Сірого та Олену Пчілку погляди на дитячу літературу. Вона, видаючи «Молоду Україну», в редакційній статті до першого номера писала: «Будемо розмовляти, – розмовляти по українському. Довго ми ждали сього. Всі діточки мають свою часопись: французи – французьку, німці – німецьку, отак і інші; тільки в нас не було своїх кубельців, для українського слова. Тепер вони єсть. Просимо-ж не цуратися нас, бо не подоба цуратися свого рідного слова. Воно любе, як материна ласка! Можна-ж навчитися і по іншому, по якому схотіти, – «що знати, за плечима не носити», – а таки й своєю мовою не слід гордувати! [...] тішимося тим, що нам довелось говорити з українськими дітьми, українським словом, в українській часописі. Бажаємо, щоб те слово знайшло щирий привіт!» [16, 2].

Ю. Тищенко, пишучи спогади про Олену Пчілку та її дитячий журнал, наголошував: «Дитяча література мене цікавила завжди.

Надавав я їй колосального значення не тільки як педагог, а й як громадянин. Я був і залишаюся свідомим того, що коли ми з дитинства не виховуватимемо своїх дітей у національному дусі, то наша справа загине. Бачив я на кожному кроці, що діти навіть свідомих українців читають переважно (коли не винятково) російські дитячі журнали. Тож і поява дитячого видання, та ще за редакцією жінки, яка виховала й дала Україні Лесю Українку, мене надзвичайно радувала. Мені здавалось, що це саме те, чого нам найбільше бракує... Я запропонував Ользі Петрівні свою скромну співпрацю у «Молодій Україні» як своїм матеріалом, так і залученням молодих письменників. Мою пропозицію вона зустріла дуже радо» [27, 90]. Їхня співпраця була різносторонньою. Олена Пчілка подавала свої матеріали до «Літературно-наукового вістника». Більше того, до постійного співробітництва у виданні було запрошено Лесю Українку. «Почувши це від мене, – згадує Ю. Сірий, – Олена Пчілка була, видимо, втішена як мати й подала мені докладні відомості про життя та творчість своєї славетної доньки. Хоч вона й казала про неї не як про доньку, а тільки як про визначну нашу поетесу, проте в її словах раз у раз відчувалася любов до Лесі й гордість за неї. Та й не дивно, бо ж у той час поетеса посідала серед наших письменників перше місце. Вже тоді, не зважаючи на стан свого здоров'я (а воно було справді катастрофічне), Леся творила речі надзвичайної вартості. У розмові з Оленою Пчілкою вгадувалося, що у формуванні та розвитку цього таланту неабияку роль відіграла її «безкомпромісна» мати» [27, 89]. Отже, у спогадах Ю. Тищенка (Сірого) відбиваються важливі епізоди й подробиці з життя Олени Пчілки. Він, «маючи свою думку щодо її діяльності», вважав за обов'язок переповісти нащадкам, що «ця людина була небуденна... вона вийшла в життя свідомою українкою з виробленим світоглядом і загартованою вдачею. Під час зустрічі відразу ж відчувалось, що це велика людина і велика мати. Вона йшла тільки за своїми переконаннями, хоч і поважала думки та чесні переконання інших» [27, 92].

Висновки. Українська літературна мемуаристика пройшла тривалий шлях розвитку. Її основні засади формувалися на потребі об'єктивного зображення епохи та людей, які цю епоху уособлювали. Як правило, авторами мемуарних спогадів є безпосередні учасники та свідки подій. Тому їхні матеріали претендують на велику міру об'єктивності. На думку сучасних дослідників, роботу над мемуарами

потрібно розпочинати з ретельного вивчення особи мемуариста, його світогляду й ролі в освітлюваних подіях. Для розуміння літературного, мистецького, культурно-громадського життя України другої половини XIX – початку XX ст. цінними є спогади О. Косач-Кривинюк, І. Косач-Борисової, С. Русової, Ю. Тищенка (Сірого). Їхні розповіді про минуле й пережите об'єднані ідеєю осмислення феномену Олени Пчілки. Мемуаристи відтворюють певні періоди її життя, уточнюють біографічні факти, окреслюють роль і значення О. Драгоманової-Косач в історії українського суспільства. Спогади О. Косач-Кривинюк, І. Косач-Борисової, С. Русової, Ю. Тищенка (Сірого) про Олену Пчілку належать до об'єктно-суб'єктного типу мемуарної прози, який передбачає поєднання мемуарного портрета з автобіографією, істотну авторську присутність і настанову на відтворення об'єктивного змісту історичних подій.

Династичний підхід до біографії О. Драгоманової-Косач спостерігаємо в спогадах О. Косач-Кривинюк та І. Косач-Борисової. Мета їхніх спогадів – показати Олену Пчілку в колі родини. Пишучи про матір, автори спогадів уточнюють важливі моменти сімейного спілкування, указують на виняткову роль Олени Пчілки у вихованні дітей. Водночас О. Косач-Кривинюк та І. Косач-Борисова згадують про друзів, знайомих Олени Пчілки, тим самим увиразнюють різні періоди її життя. Мемуари С. Русової і Ю. Тищенка (Сірого) скеровані на представлення Олени Пчілки як громадської діячки, видавця, редактора, фольклориста, педагога. Усі джерела переконують у потребі подальшого осмислення мемуарів про Олену Пчілку, їхнього ретельного вивчення, аналізу, коментарів та видання.

Список використаної літератури

1. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій / О. Забужко. – К. : Факт, 2007. – 640 с.
2. Іскорко-Гнатенко В. До життєпису Олени Пчілки: нові знахідки / В. Іскорко-Гнатенко // Літературна Україна. – 1999. – 24 черв. – С. 3.
3. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / О. Косач-Кривинюк. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2006. – 928 с.
4. Кривенко О. Невідомі листи Олени Пчілки / О. Кривенко // Українське літературознавство. – Л., 1990. – Вип. 55. – С. 113–119.
5. Лариса Петрівна Косач-Квітка (Леся Українка): Біографічні матеріали. Спогади. Іконографія / [автор проекту і вст. ст. Т. Скрипка]. – Нью-Йорк ; Київ : Факт, 2004. – 447 с.
6. Лист Олени Пчілки до О. Огоновського від 25 лютого 1892 р. з Колодяжного // Леся Українка: документи і матеріали (1871–1970). – К. : Наук. думка, 1971. – С. 85.

7. Лист Лесі Українки до О. П. Косач (матері) від 11 квітня 1898 р. з Ялти // Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 10. – С. 194–195.
8. Листи Олени Пчілки до Д. І. Яворницького / вступ, підгот. текстів і прим. С. Абросимової та Ю. Мицика // Радянське літературознавство. – 1989. – № 7. – С. 37–44.
9. Листи Ольги Косач-Кривинюк до Марії Деркач / публ. і вст. ст. М. Вальо // Дзвін. – 1995. – № 5. – С. 105–121.
10. «Листи так довго йдуть»: Знадоби архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі / упор., передм. та прим. С. Кочерги ; післямова О. Сліпушко. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2003. – 308 с.
11. Любовець Н. Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми / Н. Любовець // Українська біографістика : зб. наук. пр. – К. : [б. в.], 2010. – Вип. 7. – С. 135–148.
12. Мемуаристика [текст] / І. Войцехівська, В. Томазов, М. Дмитрієнко та ін. // Спеціальні історичні дисципліни. – К. : Либідь, 2008. – С. 360–366.
13. Міяковський В. Сестра Лесі Українки / В. Міяковський // Недруковане і забуте: громадські рухи ХІХ ст. Новітня українська література / ред. М. Антонович. – Нью-Йорк : [б. в.], 1984. – С. 437–438.
14. «Немов коштовності у скрині»: власноручний життєпис Олени Пчілки / підгот. М. Гуць // Культура і життя. – 1990. – 12 берез.
15. Одарченко П. Славна дочка українського народу Олена Пчілка / П. Одарченко // Українська література : зб. вибр. ст. – К. : Смолоскип, 1995.
16. Пчілка Олена. [Од редакції] / Олена Пчілка // Молода Україна. – 1908. – № 1. – С. 2.
17. Пчілка Олена. Спогади про Михайла Драгоманова // Олена Пчілка. Твори / упоряд., авт. передм. і прим. Н. Вишнеvsька. – К. : Дніпро, 1988. – 284 с.
18. Пчілка Олена. Іван Франко і його праця / Олена Пчілка ; підгот. до друку Г. Аврахов // Наук. вісн. Музею Івана Франка у Львові. – Вип. 2. – Львів : Каменяр, 2001. – С. 3–15.
19. Пчілка Олена. Микола Лисенко : (спогади і думки) / Олена Пчілка // Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2-х т. / упоряд. П. Пилипчук. – К. : Муз. Україна, 2003. – 344 с.
20. Пчілка Олена. «Золоті дні золотого дитячого віку...»: автобіографічний нарис / Олена Пчілка ; упоряд., підгот. текстів, передм. та приміт. Л. П. Мірошніченко, А. В. Ріпенко. – К. : Веселка, 2011. – 79 с.
21. Родина Косачів і волиняни. Спогади, перекази / записи, впоряд. і прим. О. Ошуркевича. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2004. – 64 с.
22. Русова С. Наші визначні жінки / Русова С. – Вінніпег : [б. в.], 1945. – 50 с.
23. Русова С. Мемуари (1856–1925). Щоденник / С. Русова ; упоряд., вст. ст. В. Сергійчука ; наук. опрацюв. текстів, іменний покажч. Л. Божук, Л. Кирик. – К. : Поліграфкнига, 2004. – 544 с.
24. Славінський М. Гортаючи сторінки життя / М. Славінський // Славінський М. Заховаю в серці Україну. Поезія. Публіцистика. Спогади. – К. : Юніверс, 2002. – 416 с.

25. Спогади про Лесю Українку. – Вид. 2-е / упоряд., вст. ст. та коментарі А. Костенка. – К. : Дніпро, 1971. – С. 104–129.
26. Сташенко Н. «Але душа авторська може теж цікава річ для історика письменства...»: перша біографічна замітка Олени Пчілки: до історії публікації // Леся Українка і сучасність : зб. наук. пр. / упоряд. Н. Сташенко. – Т. 5. – Луцьк : Волин. нац. у-т ім. Лесі Українки, 2009. – С. 449–474.
27. Тищенко (Сірий) Ю. З моїх зустрічей: спогади / упоряд. О. І. Сидоренко, Н. М. Сидоренко // Пам'ять століть. – 1997. – № 6. – С. 35–100.
28. Юркевич О. Юрій Тищенко – видавець, книгар, публіцист: період становлення (1905–1913) / О. Юркевич // Українська біографістика : зб. наук. пр. – Вип. 7. – К., 2010. – С. 130–147.

УДК 821.161.2.09

Людмила Златогорська

ФОРМИ ТРАГІЗМУ В ДРАМІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «КАМІННИЙ ГОСПОДАР»

У статті зроблено спробу осмислення форм трагізму в драмі Лесі Українки «Камінний господар». Дослідницьку увагу зосереджено в основному на особливостях творення трагічних характерів образів-персонажів крізь призму філософії екзистенціалізму.

Ключові слова: форми трагізму, пантрагізм, трагічне світовідчуття, гранична ситуація, внутрішнє роздвоєння, екзистенціалізм.

Златогорская Людмила. Формы трагизма в драме Леси Украинки «Каменный хозяин». В статье сделана попытка осмысления форм трагизма в драме Леси Украинки «Каминный хозяин». Исследовательское внимание сосредоточено в основном на особенностях творения трагических характеров образов-персонажей сквозь призму философии экзистенциализму.

Ключевые слова: формы трагизма, пантрагизм, трагическое мироощущение, предельная ситуация, внутреннее раздвоение, экзистенциализм.

Lyudmyla Zlatogorska. Forms Tragicos in the Drama «Stone Host» by Lesya Ukrainka. In the article the attempt of comprehension of forms tragicos in the drama «Stone Host» by Lesya Ukrainka. Research attention is concentrated mainly on the features of creation of tragic characters of appearances-characters, through the prism of philosophy of ekzistencionalizmu.

Key words: forms of tragicos, pantragizm, tragik attitude, maximum situation, internal split, ekzistencionalizm.